

**Rebellion or Struggling for Domination? Political Activities of Jihangir
Hodja**

Hüseyin ŞEN¹

*Istanbul University, Institute of Graduate Studies in Social Sciences, General Turkish History
Program at Department of History*

ABSTRACT

Research Article

The Hodja, who was regarded as opinion leaders in socio-cultural events in Turkestan and respected, was called East Turkestan by Abdul Kerim Khan (1559-1591) to increase the unity in the society during the Yarkend Khanate. After Abdulkarim Khan, many rulers invited Hodjas from West Turkestan to the region with the same goal. While the Hodjas gave suggestions to the public to ensure unity, they were divided into Aktağlık and Karatağlık among themselves and competed. This rivalry resulted in the collapse of the Yarkend Khanate, and the beginning of the Hodjas' Period, which was connected to the Jungar Khanate. The Jungar Khanate, which supported the domination of the Hodja, was destroyed by the Qing Empire in 1755. The Qing Empire (1644-1911), who put an end to the Jungar Khanate in 1755, took advantage of the Aktağlık-Karatağlık conflict and invaded East Turkestan in 1759. With the invasion of the region by the Qing Empire, Han Hodja and Burhaneddin Hodja fled to Bedaşan with their families. Salih Hodja, son of Burhaneddin Hodja, worked for the independence of East Turkistan by forming public opinion in West Turkistan. Grown up in this political environment explaining the political activities of Jihangir Hodja, the grandson of Burhaneddin Hodja, Understanding the path to the Kashgar Khanate established by Yakup Khan in the region and the attitude of the Hokand Khanate towards the Hodja, the importance of the Hodja in the relations between the Qing Empire and the Hokand Khanate, and in the struggle for independence in East Turkestan. It is important for determining the place of the Khanate. In this study, which will focus on Jihangir Hodja's political activities, we mainly benefited from the local resources of Turkestan. For the Qing documents, we made use of the works in English. We tried to use the notes of the travelers who came to the region and gave information about the Jihangir Hodja, as well as the English researches on local sources and Qing sources.

Key Words: Jihangir Hodja, East Turkestan, Koqand Khanate, Qing Emperate

Received: 17.01.2021
Revision Received:
30.04.2021
Accepted: 30.04.2021
Published Online:
26.05.2021

Corresponding author:

¹ Dr.

sen.huseyin.1990@gmail.com

Orcid: 0000-0003-2794-299X

İsyan mı Hâkimiyet Mücadelesi mi? Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri

Hüseyin ŞEN²

Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

ÖZ

Araştırma Makalesi

Türkistan'da sosyo-kültürel olaylarda kanaat önderi olarak kabul edilen Hocalar Yarkend Hanlığı döneminde toplumdaki birlik ve beraberliğin artırılması için Abdul Kerim Han tarafından (1559-1591) Doğu Türkistan'a çağırıldı. Abdul Kerim Han'dan sonra birçok hükümdar aynı gaye ile Hocaları bölgeye davet etti. Hocalar birlik ve beraberliği sağlamak için halka telkinler verirken kendi aralarında Aktağlık ve Karatağlık olarak ayrılarak rekabete tutuştu. Bu rekabet Yarkend Hanlığı'nın yıkılmasına, bölgede Cungar Hanlığı'na bağlı Hocalar Devri'nin başlamasına neden oldu. Hocaların hâkimiyetine destek veren Cungar Hanlığı'ı 1755 yılında Mançu İmparatorluğu (1644-1911) tarafından yıkıldı. 1755 yılında Cungar Hanlığı'na son veren Mançular, Aktağlık-Karatağlık çekişmesinden faydalanarak 1759 yılında Doğu Türkistan'ı istila ettiler. Bölgenin Mançular tarafından istila edilmesiyle Aktağlık Hocalarından Han Hoca ve Burhaneddin Hoca aileleriyle birlikte Bedaşan'a kaçtılar. Burhaneddin Hoca'nın oğlu Salih Hoca Batı Türkistan'da kamuoyu oluşturarak Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için uğraştı. Bu siyasi ortamda yetişen Burhaneddin Hoca'nın torunu Cihangir Hoca'nın siyasi faaliyetlerinin ortaya konulması Yakup Han'ın bölgede kurduğu Kaşgar Hanlığı'na giden yolun anlaşılması için önem arz etmektedir. Ayrıca Hokand Hanlığı'nın Hocalara karşı tutumu, Mançu İmparatorluğu-Hokand Hanlığı ilişkilerinde Hocaların önemi ve Doğu Türkistan istiklal mücadelesinde Hokand Hanlığı'nın yerinin tespit edilmesi bakımından Cihangir Hoca'nın siyasi faaliyetleri büyük bir öneme sahiptir. Cihangir Hoca'nın siyasi faaliyetlerini konu edineceğimiz bu çalışmamızda ağırlıklı olarak Türkistan'ın yerli kaynaklarından faydalandık. Mançu belgeleri için ise İngilizce yapılmış çalışmalardan istifade ettik. Yerli kaynaklar ve Mançu kaynakları üzerine yapılmış İngilizce araştırmaların yanı sıra bölgeye gelen ve Cihangir Hoca hakkında bilgi veren seyyahların notlarını da kullanmaya gayret ettik.

*Alınma Tarihi: 17.01.2021
Düzeltilmiş Hali Alınma Tarihi: 30.04.2021
Kabul Edilme Tarihi: 30.04.2021
Çevrimiçi Yayınlanma Tarihi: 26.05.2021*

Anahtar Kelimeler: Cihangir Hoca, Doğu Türkistan, Hokand Hanlığı, Mançu İmparatorluğu

¹Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Dr.

sen.huseyin.1990@gmail.com

Orcid: 0000-0003-2794-299X

Giriş

Türkistan sahasında sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik olaylarda dini kanaat önderi olarak mühim rol oynayan gerek halk gerekse devlet adamları ve hükümdarlar tarafından büyük saygı gösterilen Hocalar ailesinin şeceresi Buharalı Nakşibendi Tarikatı'nın Kâsânîyye kolunun kurucusu Ahmed b. Seyyid Celâleddin Kâsânî'ye dayanmaktadır. Ahmed bin Seyyid Celâleddin Kâsânî, Seyyid yani Peygamber Efendimiz'in soyundan olduğu için Mahdûm-ı Âzam olarak anılır (Kumru, 2016, s. 24-25).³ Şecere olarak Peygamber Efendimiz'e dayanan Hocaların Doğu Türkistan'da etkili olmaları Yarkend Hanlığı zamanında Abdulkerim Han (1559-1591)'in Doğu Türkistan'da birliği sağlamak adına Batı Türkistan'dan Mahdûm-ı Âzam'ın oğlu İshak Veli'yi hanlığa davet etmesiyle başladı. Hoca İshak Veli, Yarkend Hanlığı topraklarını dolaşarak Müslümanlara kardeş olduklarını hatırlattı ve halkı birlik ve beraberliğe davet etti. Hoca İshak Veli'nin bu çabasıyla hanlıkta birlik büyük ölçüde sağlandı. Hoca İshak Veli'nin ardından aynı maksatla Batı Türkistan'dan Hoca Ahmed Yesevi ve Hoca Bahaüddin Nakşibendi neslinden birçok kişi Yarkend Hanlığı'na davet edildi. Yarkend hanları tarafından ülkeye davet edilen bu hocalar halka birlik olmaları için öğütler verdiler fakat bu arada da kendi aralarında Aktağlık ve Karatağlık⁴ olarak ayrılarak rekabete tutuştular (Yalçınkaya, 2010, s. 31). Hanlıktaki Aktağlık-Karatağlık hâkimiyet mücadelesinde Karatağlık Hocaları galip geldi ve Aktağlık Hocalarını ortadan kaldırmak için birçok girişimde bulundular. Karatağlıkların bu girişimleri neticesinde hanlığı terk etmek zorunda kalan Aktağlık Hocalarının lideri Afak Hoca, Dalay Lama aracılığıyla Cungar Hanlığı'ndan yardım talep etti. Bu talebe olumlu cevap veren Cungar Han'ı Galden Boşgot (1644-1697) 1678 yılında Yarkend Hanlığı'na son verdi. Afak Hoca, Cungar Hanlığı vekili olarak tayin edildi (Kalan, 2008, s. 31). Cungar hâkimiyetini tanımak ve yıllık belli bir miktarda vergi vermek koşuluyla Cungar Hanlığı destekli Hocalar Devri (1678-1759) başladı (Çelik, 2013, s.216-217; Ercilasun, 2013, 38-39).

Hocaların saltanatına destek veren Cungar Hanlığı'nda 1745 tarihinde taht mücadelesi meydana geldi. Bu mücadeleye dâhil olan Mançu İmparatorluğu⁵ taht kavgasını kızıştırdı ve 1755'de Cungar Hanlığı'nı hâkimiyeti altına aldı. Mançu İmparatorluğu her ne kadar Cungar Hanlığı'na karşı galip gelse de Cungar isyanı nedeniyle Doğu Türkistan'ı işgal edecek güce sahip değildi. Doğu Türkistan'ın istilası için altyapı oluşturmak maksadıyla Aktağlık-Karatağlık çekişmesini kullanan Mançular, 1755'de Cungarların sürgüne gönderdiği Aktağlık Hocalarının lideri Ahmed Hoca'nın oğulları Han Hoca ve Burhaneddin Hoca'yı Doğu Türkistan'ın şehirlerini ele geçirmek ve sembolik dini lider olarak kullanmak maksadıyla İli'ye getirdi (Musa Sayrami, 1986, s. 137). Burhaneddin Hoca ile Han Hoca Doğu Türkistan şehirlerini bir bir kontrolleri altına aldılar ve bölgede hâkimiyet Aktağlık Hocalarına geçti. Mançu yönetimi istediklerini aldıktan sonra Burhaneddin Hoca'ya Kaşgar hâkimiyetini vermekten imtina etti. Bu durum üzerine Burhaneddin Hoca ve Han Hoca bağımsızlıklarını ilan ettiler. Mançu yönetimi Cungarya'yı tamamen ele geçirdikten sonra 1758'de Doğu Türkistan üzerine yürüdü ve bölgeyi 1759 tarihinde tamamen ilhak etti (Uygur, 2019, s. 15-16). Mançu kuvvetlerinin Doğu Türkistan'ı işgal etmesiyle Burhaneddin Hoca ve Han Hoca on iki bin

³ Mahdûm-ı Âzam hayatının büyük bölümünü Semerkand'da geçirdi. Dini lider olarak birkaç yolculuğa çıkan Mahdûm-ı Âzam bu yolculuklarından birisinde Doğu Türkistan'a gitti. Abdürreşid Han (1533-1560)'ın iktidarı döneminde gerçekleştirilen bu seyahatten dolayı Mahdûm-ı Âzam, Hoca Ahrâr silsilesinin Doğu Türkistan'daki ilk temsilcisidir. Kumru, 2016, s.25. Mahdûm-ı Âzam'ın şeceresi için bkz. Tuğ, 2004, s. 52-56.

⁴ Mahdûm-ı Âzam'ın oğulları İmam Kalan ve İshak Veli'nin içtihatları farklılıkları daha sonraki dönemlerde talebeleri arasında fikir ayrılığına sebep oldu ve bu İmam Kalan'dan İshak Veli'ye veya Aktağlık, İshak Veli'den İshakiye yani Karatağlık adı verilen iki grup türedi. Kumru, 2017, s. 1252; Tuğ, 2004, s. 65; Hayit, 1975, s. 16.

⁵ Mançu ya da Qing olarak isimlendirilen ve 1644-1911 arasında Çin'de hüküm sürmüş hanedanlıktır. Çakan,2017, s.126

aileyle birlikte Bedaşan'a kaçtılar. Bu esnada dokuz bin aile ise Hokand'a göç etti. Ağır yaralı olarak bölgeye ulaşan Han Hoca vefat etti. Burhaneddin Hoca ise Sultan Şah tarafından tutuklandı. Mançu baskıları neticesinde Han Hoca'nın kesilen başı Pekin'e gönderildi. Üç yıl sonra Burhaneddin Hoca'da kardeşiyle aynı kaderi paylaştı (Uygur, 2016, s. 37-38; Millwaerd, 1998, s. 32).

Doğu Türkistan'ı istila eden Mançular bununla yetinmeyip Batı Türkistan'ı da tehdit etmeye başladılar. 1759 yılında Hokand'a göç eden Uygurların peşine düşen Mançu kuvvetleri Fergana'nın doğusuna kadar ilerledi (Howorth, 1880, s. 817). Mançuların bu tazyikini önleyebilmek için Hokand hükümdarı İrdana Bek (1751-1762), Öretepe ve Hocend beyleri, Kırgız sultanlarıyla beraber Afgan Padişahı Ahmed Şah Durranî (1747-1773)'den yardım talep ettiler. Ahmed Şah Durranî'den talep edilen yardım İrdana Bek ve mütteliklerinin arzuladığı şekilde cevaplanmadıysa da Mançuların Batı Türkistan'daki tazyikinin durmasına tesir etti (Valihanov, 1985, 3, s. 322-324). Her ne kadar Mançuların Batı Türkistan'da ilerleyişi durmuş olsa da İrdana Bek 1760 yılında Tokta Muhammed'i Pekin'e elçi olarak gönderdi ve Pekin yönetimine bağlandı (Newby, 2005, s. 45; Howorth, 1880, s. 817).

Cihangir Hoca'nın Siyasi Faaliyetleri

Mançu saldırısı karşısında Doğu Türkistan'dan kaçmak zorunda kalan Aktağlık Hocalarından Burhaneddin Hoca'nın oğlu Salih Hoca (Samsak Hoca) Batı Türkistan'da birçok şehirde ekonomik sıkıntı içerisinde yaşadı. 1780 yılların ortalarına kadar Semerkand'da kalan Salih Hoca, 1788 yılında Doğu Türkistan'a yakın olan Hocend'e geldi. Salih Hoca'nın Doğu Türkistan sınırındaki Hocend'e gelişinden haberdar olan Mançu yönetimi, Hokand hükümdarı Narbuta (1763-1799)'dan onu yakalamasını ve kendilerine teslim etmesini istedi. Narbuta Bek, Peygamber soyundan geldiğine inanılan kanaat önderi Salih Hoca'yı yakaladıysa da Mançulara teslim etmediği gibi Hoca ve ailesini Hokand'a götürdü (Valihanov, Veniukof, & Other Russian Travellers, 1865, s.197; Newby, 2005, s. 55). Hokand Hanlığı tabiiyetini kabul ettiği Mançu İmparatorluğu'na karşı Hocaları teslim etmemesinin bedelini 1789-1791 yılları arasında Doğu Türkistan ticaretinden mahrum kalarak ödedi (Newby, 2005, s. 55). 1791'den itibaren normalleşen ilişkiler Alim Han döneminde ise Hokand lehine imtiyazlar doğurmaya başladı. 1809 yılında Mançu İmparatorluğu ve Hokand Hanlığı arasında bir anlaşma yapıldı. Yapılan bu anlaşmayla Hokand Hanlığı, topraklarında ikamet eden Hocalar ailesini kontrolde tutmaları karşılığında Mançu İmparatorluğu'ndan bir veriye göre 250 başka bir veriye göre de 100 külçe gümüş alacaktı. Ayrıca Mançular Hokand Hanlığı için çay temin edecekti. Anlaşma sadece gümüş ödemesi ve çay teminiyle sınırlı da değildi. Anlaşmaya göre Hokandlı tüccarlar o yıl tamamen vergiden muaf olacak, devam eden yıllarda da uygulanan vergiler iki misli düşürülecekti (Koç, 2015, s. 34). Hokand Hanlığı ile Mançu İmparatorluğu arasında bu gelişmeler yaşanırken babasının katledilmesinden sonra Kaşgar tahtının varisi konumunda olan Salih Hoca, Doğu Türkistan'a dönüp hâkimiyet kurmak için fırsat kolluyordu. Hokand'da bulunan Uygur mülteciler de kendisine inanıyor ve güveniyordu (Mehmed Âtîf, 1999, s. 178).

Aktağlık Hocalarından Salih Hoca'nın oğlu Cihangir, yukarıda tasvir ettiğimiz ortamda 1790 yılında Hokand'da dünyaya geldi (Newby, 2005, s.261).⁶ Babasının siyasi faaliyet ortamında yetişen Cihangir Hoca, Hokand Hanlığı'nda bulunduğu süre zarfında Hokand sarayından maddi yardım gördü (Nalivkin, 1886, s. 126). Ayrıca Ömer Han (1709-1822) döneminde devlet uygulamalarının İslam hukukuna göre denetlenebilmesi için ulemanın divan toplantılarına dâhil edilmesi kararının alınmasıyla Cihangir Hoca da divana dahil edildi (Niyâz

⁶ Ruslar Orta Asya'da isimli çalışmada Cihangir Hoca'nın 1783 yılında dünyaya geldiği belirtilir. Valihanov, Veniukof, and Other Russian Travellers, 1865, s. 200. Salih Hoca'nın üç oğlu bulunmaktadır. Bunlar Yusuf, Bahaeddin ve Cihangir'dir. Tarih-i Hamse'de belirtildiğine göre Cihangir Hoca, Ömer Han'ın davetiyle Hokand'a gelmiştir. Karikurbanali Hacı Halidoğlu, 1910, s. 91.

Muhammed Hukandî, 2014, s. 199). Hokand saray erkânından ve halktan saygı gören Cihangir Hoca, taht varisi olduğu Doğu Türkistan ahalisinin yaşadıkları hakkında tüccarlardan malumat topluyordu. Edindiği bilgilerle Doğu Türkistan'a geçmek ve memleketini bağımsız hale getirmek için can atan Cihangir Hoca, 1814 yılında Kaşgar'a kaçmaya teşebbüs etti lakin Ömer Han kendisini yakalatarak Hokand'a getirtti. Ömer Han, 1814'de Cihangir Hoca'nın Doğu Türkistan'a geçişini engellese de elinde bulundurduğu Hocalar ailesini koz olarak kullanarak Mançu yönetiminden ticari imtiyazlar kopartmayı denedi. Ömer Han, bu uğurda ilk olarak 1814 yılında Hokand tüccarlarının denetimini sağlayan "aksakal"ın "kadı" ile değiştirilmesini talep etti fakat Mançu yönetimi bu talebi kabul etmediğini belirtti. Teklifin reddedilmesi üzerine bölgesel bir güç haline gelen Hokand Hanlığı bu kez de aksakal sayısının ikiye çıkartılmasını istedi hatta iki aksakal Ömer Han tarafından atandı. Ömer Han'ın bu girişimleri Mançularca kınandı ve ticari ambargo uygulandı (Newby, 2005, s.73). Mançu yönetiminin isteklerini kabul etmemesi üzerine Ömer Han, Cihangir Hoca'nın 1820 yılında Hokand devlet erkânından Hakkulu Dadhah ile birlikte Kaşgar'a geçişine izin verdi. Hokand kaynaklarından Muntehabü't-Tevarih'te belirtildiğine göre Cihangir Hoca ve Hakkulu Dadhah kendilerine katılan beş yüz Kırgız ile birlikte Doğu Türkistan'a girdi. Bölgeyi kontrol eden Mançu kuvvetleri Cihangir Hoca'ya saldırdı. Saldırımın şiddetinden korkan Kırgızlar kaçtı ve Cihangir ile Hakkulu Dadhah yanlarında yirmi kişiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Hokand'a dönen Cihangir Hoca'yı Ömer Han saraya kabul etti. Hakkulu'nun ise Yarmezar'da ikamet etmesini emretti (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 396-399).⁷ Hokand Hanlığı kaynaklarından Muntehabü't-Tevarih'te iki devlet arasındaki ilişkilere değinilmese de Cihangir'in Hokand devlet görevlilerinden biriyle bölgeye geçişi Fletcher'in Mançu kaynaklarına dayanarak yaptığı çalışmasında verdiği bilgileri desteklemektedir. Fletcher'in belirttiğine göre Ömer Han 1817'de Doğu Türkistan'da ticari imtiyazları genişletmek için Mançu yönetimine başvurdu lakin başvurusu kabul edilmedi. Bu durum üzerine Ömer Han, Cihangir'in Kaşgar'a geçişine müsaade etti (Fletcher, 2008, s. 361). Yani Ömer Han, Cihangir'in yanına Hakkulu'yu vererek Kaşgar'a göndermişti. Ömer Han'ın Cihangir Hoca'yı serbest bırakması üzerine Mançu yönetimi ticari ambargoyu kaldırıp 1809'daki şartların yanı sıra Hocalar ailesinin kontrolü için Hokand'a haraç ödemeyi kabul ettikleri bir anlaşmayı 1821 yılında onayladılar (Millwaerd, 1999, s.34).⁸ Anlaşmanın yapılmasından sonra olacak ki, Cihangir Hoca tekrar Kaşgar'a

⁷ Eserde ticari ambargodan ya da Ömer Han'ın isteklerinden bahsedilmez. Esere göre Cihangir Hoca ile Hakkulu beraber kaçmayı kararlaştırmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz aksakal Hokand Hanlığı'nın Doğu Türkistan'daki en etkili temsilcisidir. Mançuların ticaret başkanı olarak isimlendirdiği bu görevli şehre gelen tüccarlardan vergi alır ve mallarını satmaları için onlara yardımcı olurdu. Valihanov, 3, 1985, s. 186-188. Geniş bilgi için bkz. Şerali Koldaşev, 2020, s. 3865-3874. Yukarıda bahsettiğimiz Dadhah, Hokand devlet teşkilatında adli işlerden sorumlu devlet görevlisidir. Mahkeme reisliği görevi yaptığı gibi halkın şikâyet ve isteklerini hana bildirirdi. Şen, 2020a, s. 49. Cihangir Hoca ile Kaşgar'a geçen Hakkulu sıradan bir devlet görevlisi değildir. Onun kimliği hakkında yapılan çalışmalarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı araştırma eserlerinde Hakkulu Dadhah'ın Muhammed Ali Han'ın kayınbiraderi olduğu dile getirilir. Joseph Fletcher, 2008, s. 369. Bazı araştırma eserlerinde de Hakkulu Mingbaşı'nın Muhammed Ali Han'ın evlatlık olan üvey kardeşi olduğu kaydedilir. Newby, 2005, s. 154. Söz konusu dönemde Dadhah rütbesinde görev yapan Hakkulu, Muhammed Ali Han döneminde Mingbaşı rütbesine yükseltiştir. Niyâz Muhammed Hukandî, 2014, s. 124; Mirzo Olim Mahtûm Hoci, 2009, s. 92. Mingbaşı Hokand Hanlığı'nda handan sonra gelen en üst düzey devlet görevlisidir. Şen, 2020b, s. 56-57.

⁸ Mançuların ödediği haracın miktarı kaynaklarda değişiklik göstermektedir. Henry Lansdell bu haracın 200 yambu olduğunu belirtir Henry Lansdell, 1894, s. 56. Boulger bu miktarın yıllık 3.500 £ olduğunu söyler Boulger, 1878, s. 64. Ruslar Orta Asya'da isimli eserde bu miktar 200 yambu olarak verilir Valihanov ve diğerleri, 1865, s. 199. Sobolef bu miktarı 22,600 ruble (3.200 £) olarak verir Sobolef, 1876, s. 28. Kuropatkin bu miktarın 200 yambu (20.000 som) olduğunu belirtir Kuropatkin, 2016, s.168. Newby, Mançu kaynaklarına dayanarak yaptığı çalışmasında Mançu belgelerinde haraçtan bahsedilmediğini lakin Batılı araştırmacıların Mançuların Ömer Han'a haraç ödediklerini kaydettiklerini ifade eder Newby, 2005, s. 58-59. 1828 yılında Hokand Hanlığı'ndan Rusya'ya giden elçiler de Mançuların kendilerine bin yambu ödediğini belirtir. Valihanov, 1985, 3, s. 308.

kaçmak istedi lakin Ömer Han kendisini yakalattı ve zindana attırdı, araya giren Hokand Hanlığı'nın önemli devlet adamlarından Masumhan Töre ve Zakir Hoca Şeyhülislam sayesinde Ömer Han, Cihangir'i affederek sarayda gözetim altında tutulmasını emretti (Muhammed Hakimhan Töre, 2014, s. 438-439).

1822 yılına gelindiğinde hem Ömer Han hem de Salih Hoca vefat ettiler.⁹ Ömer Han'ın yerine Hokand tahtına Muhammed Ali Han (1822-1842) çıktı. Muhammed Ali Han döneminde Doğu Türkistan ahalisi Hokand Hanlığı'na Mançu yönetiminden memnun olmadıkları ve Afak Hoca neslinden birisini Kaşgar'a göndermeleri hususunda ricada bulundu. Doğu Türkistan ahalisinin bu isteği Muhammed Ali Han tarafından kabul edilmedi. Bu durum üzerine Hokand'da ikamet eden Cihangir ile irtibata geçen Doğu Türkistanlı tüccarlar kendisini Kaşgar'a gelmesi hususunda ikna ettiler (Hüdayarhanzade, 2011, s. 144).¹⁰ Ayrıca Muhammed Ali Han döneminde Mançular ile yapılan anlaşma bozulmasa da Hocaların üzerindeki sıkı gözetim gevşedi ve Hocalara Hokand sarayı tarafından yapılan maddi destek de kesildi. Maddi sıkıntılar çeken Cihangir yanına kardeşlerini de alarak Kaşgar'a kaçmaya teşebbüs etti. Bu teşebbüsten haberdar olan Muhammed Ali Han derhal Hocaların peşinden asker sevk ederek onları Oş ile Andican arası bir yerde yakalattı ve Hokand'a getirtti (Nalivkin, 1886, s. 126). Hocalar Muhammed Ali Han'ın emriyle hapse atıldı. Üç gün sonra Cihangir'in kardeşleri tahliye edilseler de büyük ihtimalle Ömer Han döneminde de iki kez Kaşgar'a kaçma teşebbüsünde bulunduğu için Cihangir serbest bırakılmadı. 1822 yılında Hokand'da meydana gelen büyük deprem neticesinde Cihangir Hoca hapsedildiği yerden kaçtı ve Hokand'ı terk ederek Alay'a ulaştı (Muhammed Hakimhan Töre, 2014, s. 479-480; Nalivkin, 1886, s.126; Hüdayarhanzade, 2011, s.145).

Hokand Hanlığı sınırlarından çıkmayı başaran Cihangir, Alay'da Kırgızların yanında iki yıl geçirdi. Mehmed Âtîf'in verdiği bilgilere göre Kırgız Beyi Mir Muhammed, Cihangir Hoca'ya büyük saygı gösterdi ve onu kız kardeşi ile evlendirdi. Kurulan bu akrabalık Cihangir Hoca'ya Kaşgar'ın zaptı için Kırgızların desteğini sağladı (Mehmed Âtîf, 1999, s. 182).¹¹ Ayrıca Muhammed Ali Han ile arası açılan İsa Dadhah ile Hüdayar Mirza gibi Hokand devlet görevlileri de Cihangir Hoca'ya katıldı (Muhammed Hakimhan Töre, 2014, s. 480). Cihangir Hoca Kaşgar'ı ele geçirmek için Kırgızların sağladığı kuvvetin yeterli olmayacağını farkındaydı. Bu nedenle Hokand, Taşkent ve Buhara'ya ulaklar göndererek hem Doğu

⁹ Kuropatkin, Ömer Han ve Salih Hoca'nın ölüm tarihini 1820 olarak belirtir. Kuropatkin, 2016, s.169.

¹⁰ Encüm at-Tevarih'te verilen bu bilgiyi Muhammed Ali Han tarafından II. Kaşgar Seferi esnasında Rusya'ya gönderilen elçilik heyetinin Rus yetkililere yaptığı izahat doğrulamaktadır. 1828 yılında Hokand'dan Rus İmparatorluğu'na giden elçiler I. Kaşgar Seferi'nin sebeplerini açıklarken Doğu Türkistan halkının altı yıldır Mançu zulmünden mustarip olduğunu, dini inançlarını yaşayamadıklarını, külfetli vergiler ödediklerini, kadın ve kızlarına tecavüz edildiğini bildirerek kendilerine müracaat edip özgür olmak istediklerini beyan ettiklerini belirttiler. Doğu Türkistan yöneticilerinin Peygamber soyundan gelen Hocalar olduğunu, Mançu işgalinden sonra son hükümdarın evlatlarının Hokand'a sığındığını ve Mançuların da Hocaları Doğu Türkistan'dan uzak tutmak için Hokand Hanlığı'na bin yambu ödediğini lakin Muhammed Ali Han'ın Doğu Türkistan halkının feryadına kulak vererek Cihangir'i beş bin kişilik bir birlikle Doğu Türkistan'a gönderdiğini ifade ettiler. Cihangir'in Doğu Türkistan'a girmesiyle isyanın patlak verdiğini ve netice olarak bölgedeki on yedi bin askerin Gülbağ Kalesi'ne sığındığını fakat kale ele geçirilince çoğunun öldürüldüğünü ve bin kadınının da Hokand'a esir olarak getirildiğini beyan ettiler. Valihanov, 1985, 3, s.308.

¹¹ Hüdayarhanzade Cihangir Hoca'nın Hokand'dan kaçışıyla alakalı yukarıda aktardıklarımızdan farklı bilgiler verir. Ona göre Muhammed Ali Han'ın iktidara gelmesinden altı ay sonra Kaşgarlılar Mançuların yönetiminden şikâyetçi olarak Afak Hoca neslinden birinin Kaşgar'a gönderilmesini Hokand Hanlığı'ndan talep ettiler. Bu talep üzerine Muhammed Ali Han konuyu devlet ricali ile görüştü ancak devlet erkânı Mançular ile Ömer Han döneminde yapılan anlaşma gereği Kaşgarlıların bu isteğini reddetti. Muhammed Ali Han'dan yardım umudunu kesen Kaşgarlılar Cihangir Hoca ile irtibata geçip cazip vaatlerle aklını çeldiler. Kendisine yapılan cazip tekliflere kayıtsız kalamayan Cihangir Hoca maiyeti ile Kaşgar'a kaçmaya karar verdi. Hüdayarhanzade, 2011, s.144. Ruslar Orta Asya'da isimli eserde Cihangir'in kaçışıyla alakalı Hokand kaynaklarından farklı olarak onun 1822 yılında Ömer Han'ın vefatını fırsat bilerek Hokand'dan Kırgızların yanına kaçtığını ve Doğu Türkistan'a birkaç başarısız akın düzenlediğini kaydedilir. Valihanov ve diğerleri, 1865, s.200.

Türkistan muhacirlerini ülkelerinin kurtuluşu için savaşa çağırdı hem de Batı Türkistan hanlıklarının ahalisini Kaşgar'ın hürriyeti için cihada davet etti.¹² Bu davete icabet eden halk Cihangir Hoca'nın etrafında toplanmaya başladı ve sayıları günden güne arttı. Cihangir Hoca kendisine katılanlardan da aldığı güvenle gerçekleştireceği sefer için keşif yapmak gayesiyle 50-60 kişilik bir kuvvetle Narın membasına yöneldi. Cihangir'in Narın membasına geleceği istihbaratını alan Mançular 500-60013 kişilik bir kuvveti Hocayı yakalamak için bölgeye sevk ettiler. Mançuların kendisini yakalamak için harekâta geçtiğinden haberdar olan Cihangir Hoca yanındaki az sayıdaki birlikle karşı koyamayacağını bildiği için geri çekildi. Narın Bölgesi'ne gelen Mançular etrafta Cihangir Hoca'yı göremeyince bu durumu Cihangir'in asker sayısındaki azlıktan kaynaklanan bir zafiyet olarak değerlendirdiler. Bu esnada geri dönerek kuvvetlerini toplayan Cihangir, Narın Bölgesi'nin coğrafi özelliklerini de kullanarak geri dönüş yolundaki Mançulara saldırıp onları mağlup etti. Bu galibiyet Cihangir Hoca'nın ününü arttırdı (Mehmed Âtıf, 1999, s. 183; Kuropatkin, 2016, s. 169).¹⁴ Tarım Havzası'nda Cihangir'in galibiyeti duyulunca Doğu Türkistan muhacirleri, Kazak ve Kırgız beyleri, Dağlı Tacikler onun etrafında toplandılar (Fletcher, 2008, s. 362; Valihanov ve diğerleri, 1865, s. 201).

Kırgızlar arasında gerçekleştireceği sefer için hazırlıklarını tamamlayan Cihangir Hoca, 1824-182515 yılında Hokand Törelere, Özbekler, Kıpçaklar, Kırgızlar ve Karateginli Taciklerden oluşan 500 kişilik birliğiyle Kaşgar'a yöneldi (Wathen, 1835, s. 660; Fletcher, 2008, s. 362). Müntehabü't-Tevarih'te belirttiğine göre Cihangir Hoca'nın birlikleri Kaşgar'a dağ yollarından zor şartlarda ilerliyordu. Bu zorluklara dayanamayan Kırgızlar, Cihangir Hoca'yı terk ederek geri döndüler (Muhammed Hakimhan Töre, 2014, s. 480).¹⁶ Cihangir Hoca ise yanındakilerle beraber Kaşgar'a doğru yürüyüşüne devam etti. Dedesi Afak Hoca'nın mezarının ve Satuk Buğra Han'ın türbesinin bulunduğu mezarlığa ulaştı. Hem dedesine hem de Satuk Buğra Han'a dua etmek için mezarlıkta karargâh kurdu. Cihangirin Kaşgar'a yöneldiğini öğrenen Mançular onu Kaşgar'a ulaşmadan yanındakilerle birlikte bertaraf etmek için dört bin kişilik bir birlik gönderdiler. Mançu kuvvetleri mezarlık yakınında Cihangir'in birlikleriyle karşılaştı ve meydana gelen savaşta Cihangir Hoca'nın ordusu bozguna uğradı.¹⁷ Cihangir Hoca'nın yanında sadece on yedi kişi kaldı. Cihangir Hoca bu durum üzerine maiyetindeki Hasan Hoca'yı Müslüman ahalinin yaşadığı Kızılsu tarafına, yine maiyetinden başka birisini ise Kırgızların Cunbağış boyuna göndererek yardım talebinde bulundu. Ordusu dağılan Cihangir yanındaki İsa Dadhah ile birlikte mezarlıkta boş bulunan bir mezarın içerisine girerek saklandılar. Mançular ise bütün gece Cihangir'i bulabilmek için mezarlığı aradılar. Cihangir'in Hokand'dan kaçtığı ve Kaşgar'a doğru harekete geçtiğini öğrenen Cunbağış boyu Cihangir

¹² Kuropatkin, yukarıda bahsettiğimiz İsa Dadhah'ın sabık Koşbegi olduğunu belirtir Kuropatkin, 2016, s.169. Koşbegi, Hokand Hanlığı'nda Ömer Han dönemine kadar baş vezirlik görevini yürüten devlet görevlisidir. Ömer Han'ın yaptığı idari düzenlemeyle mingbaşı rütbesindeki devlet adamlarından sonra devlette en yetkili kişidir. Şen, 2020b, s. 55. Hüdayarhanzade, Cihangir Hoca'nın Hokand'dan kaçtıktan sonra Taş-Kurgan'a geldiğini ve buradan Mançularla gerçekleştirecek savaş için Kaşgar ahalisine ve bölgede yaşayan göçer toplumların reislerine mektuplar göndererek onları cihada çağırdığını ve bu yolla birçok insanı etrafına topladığını belirtir. Hüdayarhanzade, 2011, s. 144-145.

¹³ Fletcher bu kuvvetlerin sayısını 200 olarak verir. Fletcher, 2008, s. 361.

¹⁴ Kuropatkin, Cihangir'in Mançular geldiği esnada saklandığını ve Mançuların onları bulamayınca geri dönmek üzere hareket ettiklerinde saldırarak onları yok ettiğini belirtir. Kuropatkin, 2016, s.169. Fletcher'ın verdiği bilgilere göre Cihangir Hoca'yı yakalamak için gönderilen Mançu birliği Kırgız obalarından birini bastı ve çocuk çocuk demeden katliam yaptı. Bu durum üzerine Kırgızlar 2.000 kişilik süvari birlik oluşturdu ve Mançu kuvvetlerini bir vadide tuzağa düşürerek katletti. Fletcher, 2008, s. 361-362.

¹⁵ Kuropatkin ve Fletcher Cihangir Hoca'nın Kaşgar'a yürüyüşe geçmesinin tarihini 1826 olarak verir. Kuropatkin, 2016, s. 169; Fletcher, 2008, s. 362.

¹⁶ Hüdayarhanzade ise geri dönenlerin Çatrar grubu olduğunu belirtir Hüdayarhanzade, 2011, s.145.

¹⁷ Valihanov, Cihangir Hoca'nın milis kuvvetlerini Andicanlı İsa Dadhah'ın kontrol ettiğini ve Mançuların İli Genel Valisi komutasındaki dokuz bin kişilik bir kuvvetle karşılaştıklarını belirterek galip gelen tarafın Cihangir Hoca olduğunu söyler. Valihanov, 1985, 2, s.341; Koç, 2015, s. 42; Newby, 2005, s. 95.

Hoca'nın ordusuna destek vermek için altı bin kişilik birlik oluşturmuştu. Bu birlik sabaha karşı mezarlığa ulaştı ve Mançu ordusunu bertaraf etti. Ayrıca Kızılsu'ya destek getirmek için giden Hasan Hoca da beraberinde on iki bin kişilik birlikle mezarlığa geldi. Cihangir Hoca yardıma gelenlerin uzun aramalarından sonra saklandığı mezarda bulunarak oradan çıkartıldı. Cihangir'e temiz kıyafetler ile at temin edildi (Muhammed Hakimhan Töre, 201, s. 480-481; Hüdayarhazade, 2011, s. 145-146; Nalivkin, 1886, s. 126-127).¹⁸ Bu galibiyetin ardından Kaşgar, Yarkend ve Hoten'e ulaklar gönderilerek halka Mançuların mağlup edildiği haberi duyuruldu. Halktan Cihangir Hoca'ya destek vermeleri, bölgedeki Mançu yöneticilerini ve askerlerini öldürmeleri istendi. Ulak Kaşgar'a ulaşınca halk ayaklanarak Mançu yöneticilerinin bir kısmını öldürdü, sağ kalanlar ise Gülbağ Kalesi'ne¹⁹ sığındılar (Hüdayarhazade, 2011, s. 146). Cihangir Hoca ise elde ettiği zaferin ardından Kaşgar'a gelerek tahta çıktı ve 1826'da Seyyid Cihangir Sultan unvanını aldı (Newby, 2005, s. 97; Kuropatkin, 2016, s. 169).²¹ Seyyid Cihangir Sultan, Hokand Hanlığını kendisine örnek alarak saray bürokrasisini ve ordu yapısını oluşturmaya başladı (Kuropatkin, 2016, s. 170). Bu bağlamda İsa Dadhah'ı Mingbaşı rütbesine getiren Seyyid Cihangir Han, diğer silah arkadaşlarını da ödüllendirdi. Kırgızları kontrol eden Atantay'ı da kendisine müşavir olarak atadı (Valihanov, 1985, 2, s.341).

Seyyid Cihangir Han Kaşgar'da Mançular tarafından atanmış Müslüman memurların görevlerine devam etmesine izin verdi. Sadece Müslüman yöneticilerden Kumullu Hakimbek Muhammed Seyduvan'ın Mançu iktidarına güvenerek ahaliye zulmetmesinden dolayı idamına karar verdi. Bu davranışıyla halkın taktirini toplayan Cihangir, Mançulara meyli olanları da kendi tarafına çekmeyi başardı. Cihangir Han Kaşgar'ı ele geçirse de Mançu askerleri ve yöneticileri kendilerini Gülbağ Kalesi'ne kapatmışlardı. Mançu askerleri ve yöneticilerini Kaşgar'dan tamamen atmak için Gülbağ Kalesi kuşatıldı fakat kale muhkem olduğu için ele geçirilemedi. Doğu Türkistan'daki ilerleyişinde Gülbağ Kalesi'nin bir sorun oluşturacağını farkında olan Cihangir Han, Hokand Hanlığı'ndan yardım talep etti ve bu talep üzerine Muhammed Ali Han'ın komutasındaki Hokand ordusu²² 1826 yılında Tohoristan üzerinden

¹⁸ Mehmed Âtîf, Cihangir Hoca'nın sınıra yaklaştığını öğrenen Mançuların Hocanın üzerine bir ordu gönderdiğini ve Cihangir Hoca'nın kuvvetinin sayısının Mançularınkinden az olsa da savaşmakta mahir olduğu için Mançu ordusunu mağlup ettiklerini, yenilen Mançuların kendilerini Kaşgar'a zor attıklarını belirtir. Mehmed Âtîf, 1999, s. 184-185. Bu konuda Kuropatkin Mehmed Âtîf ile hemen hemen aynı bilgileri vermektedir. Ona göre Mançuların İli Generali komutasındaki ordusu Cihangir Hoca ile savaşmış ve büyük bir mağlubiyet alarak Gülbağ Kalesi'ne çekilmiştir. Kuropatkin, 2016, s. 69. İngiliz ticaret raporlarında ise Cihangir'in önce Mingyol'a saldırdığı, bu saldırıdan sonra 8.000 Mançu askeriyle karşılaştığı ve onları da mağlup ettiği kaydedilir. Bu hezimet sırasında Mançu saflarında bulunan 4.000 Kalmuk, savaş meydanını terk etmiştir. "Report on The Trade And Resources Of The Countries On The North-Western Boundary of British India", 1862, s. 341. Bu bilgilere bakıldığında yukarıda anlattığımız savaşı Mehmed Âtîf ve Kuropatkin'in detaylandırmadan sonuca bağladıkları fikri öne sürülebilir. Fletcher ise Mançu belgelerine dayanarak yaptığı araştırmasında Cihangir Hoca'nın mezarlıkta 400 adamını kaybetmesine rağmen Mançu kuşatmasını yarmayı başardığını ve bu başarısı Doğu Türkistan'da duyulunca kendisine 10.000 kişinin katıldığını belirtir. Fletcher, 2008, s. 363.

¹⁹ Gülbağ olarak adlandırılan kale Mançular tarafından şehirlerin etrafına kendi memur ve askerleri için yaptırıldıkları istihkamlara verilen isimdir. Kuropatkin, 2016, s. 167, dipnot 2. İngiliz ticaret raporlarında Cihangir'in Kaşgar'a girmesiyle zengin tüccarların ve beklerin evlerinin yağmalandığı, ayrıca Karatağlık Hocalarına da zulmedildiği belirtilir. "Report on The Trade And Resources", 1862, s. 342.

²⁰ Tarih-i Hamse'de yıl 1823-1824 olarak verilir. Karikurbanali Hacı Halidoğlu, 1910, s.92.

²¹ Baymirza Hayit tarihi 1826 olarak verir ve Cihangir'in Kaşgar'ın yönetimini ele aldığını lakin Muhammed Ali Han'ın Hokand ordusuyla Kaşgar'a geldiğinde Han ilan edildiğini kaydeder. Baymirza Hayit, 1975, s. 35.

²² Ordunun mevcudu ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Kuropatkin'e göre ordunun mevcudu 15.000 kişidir Kuropatkin, 2016, s. 170. Tarih-i Türkistan'da Hokand ordusunun mevcudunun üçte ikisinin bu savaşa iştirak ettiği belirtilir. Mirzo Olim Mahdüm Hoci, 2009, s. 93. Mançu belgelerinde ordunun sayısı 5.000 ila 12.000 arasında değişmektedir Newby, 2005, s. 103, dipnot 32. Baymirza Hayit Muhammed Ali Han'ın 15.000 kişilik bir birlikle Kaşgar'a geldiğini kaydeder Hayit, 2004, s. 139. Fletcher ise ordu mevcudunu 8.000 ila 10.000 olarak göstermektedir Fletcher, 2008, s. 363. İngiliz ticaret raporlarında ise ordunun mevcudu 12.000 olarak verilir.

Kaşgar'a ulaştı (Muhammed Hakimhan Töre, 2014, s. 482-483; Hüdayarhanzade, 2011, s. 147; Musa Sayrami, 1986, s. 148-149; Nalivkin, 1886, s. 127).²³

Cihangir Han bu sırada her ne kadar Gülbağ'ı kuşatmışsa da kaleyi düşürememiş lakin halkın teveccühünü kazanmayı başarmıştı. Halk Cihangir'e çeşitli hediyeler gönderip ona biat etti. Yarkendli bir tüccarın kızı kendisine altın zırhlı altı yüz asker gönderdi. Hoten ahalisinden bir kişi ise Cihangir'e bir mücevher sandığı hediye etti. Bu sandıktan çıkan mücevherler üst üste yığıldığında on iki yaşındaki bir çocuğun boyuna ulaşıyordu (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 484; Nalivkin, 1886, s. 127-128). Ayrıca Hakimhan Töre, Doğu Türkistan halkından üç kişinin her birinin ayrı ayrı elli külçe altını Cihangir'e hediye etmek istediklerini ancak Cihangir Han ile görüşmek için bir hafta beklediklerini ve hediye vermek için sıra gelmediğinden şikâyet ettiklerini bildirir (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 483). Halkın böylesine büyük desteğini alan Cihangir Han, kaynakların belirttiği üzere yardım çağrısına uyarak Kaşgar'a gelen Muhammed Ali Han'ı karşılamaya çıkmadı. Cihangir'in bu davranışı Muhammed Ali Han'ı şaşırttı ve Han görüşme talebiyle derhal Cihangir'e bir haberci gönderdi. Cihangir Han gelen haberciye Muhammed Ali Han'a ihtiyacı olmadığını söyledi. Cihangir Han'ın bu tavrı üzerine Muhammed Ali Han bu kez de Hokand Hanlığı'nın önemli devlet adamlarından Hakkulu ile Bahadur Hoca Dasturancı'yı Cihangir'in huzuruna gönderdi. Cihangir bu ikiliyi hoş karşılayarak evine davet etti ve hürmet gösterdi. Hakkulu ve Bahadur Hoca Dasturancı'ya onların hatırı için Muhammed Ali ile at üzerinde bir defa görüşeceğini ve bu şartı kabul edilmezse görüşmenin gerçekleşmeyeceğini, Muhammed Ali Han'ı görmeye tahammülü olmadığını bildirdi. Şartı kabul edilmiş olacak ki, Cihangir Han birlikleriyle Hokand kuvvetlerinin yanına geldi Hakimhan'ın bildirdiğine göre Cihangir'in ordusu o kadar kalabalıktı ki, hiçbir hükümdar böylesine kalabalık bir orduyu bir araya getirmeye muvaffak olmamıştı; Muhammed Ali Han ise Cihangir'in ordusunun kalabalığını görünce çok şaşırdı. Hokand ordusuyla Cihangir Han'ın birlikleri karşılaştıklarında Muhammed Ali Han ve Hakkulu Mingbaşı öne çıkarak Cihangir ile sarıldılar ve ardından Cihangir Han, Muhammed Ali Han'a "Hoş geldiniz Gülbağ kuşatması sizi beklemektedir." dedi ve Kaşgar'a geri döndü. Görüşmenin ardından Muhammed Ali Han'da ordusuyla Gülbağ'a yönelerek kaleyi kuşattı (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 484).²⁴ Cihangir Hoca ile Muhammed Ali Han'ın at üzerinde görüşmesi Muhammed Ali Han'ın Cihangir'in hükümdarlığını kabul ettiğinin göstergesidir (Nalivkin, 1886, s. 128). Kısaca Cihangir bir zamanlar himayesinde yaşadığı Muhammed Ali Han'ın Kaşgar'a gelmesinden hoşnut olmamış ve Hokand'ın Kaşgar'da

"Report on The Trade And Resources",1862, s. 342-343. Ruslar Orta Asya'da isimli eserde ise sayı 16.000 olarak kaydedilir. Valihanov ve diğerleri,1865, s. 204.

²³ Mehmed Âtîf'in verdiği bilgilerde ise Hokand'dan Cihangir Han'a yardım için gelen Muhammed Ali Han değil Muhammed Ali isminde bir devlet görevlisidir. İsimleri aynı olduğu için Muhammed Ali Han ile karıştırılmıştır. Mehmed Âtîf, 1999, s. 187. Muhammed Ali Han'ın Cihangir'e yardım için Kaşgar'a gidişinin sebepleri Hokand Hanlığı kaynaklarında farklı şekillerde anlatılır. Ayrıntı için bkz. Şen, 2020a, s. 114-119. İngiliz ticaret raporlarına göre Muhammed Ali Han tahta geçtiğinde aksakal müessesesini gelir kaynağı olarak görmekteydi ve bunun için Mançu yönetiminden Doğu Türkistan'da aksakallık kurumunun tesisi için müsaade istedi. İsteği olumlu karşılanmayınca da Cihangir Han'ı Kaşgar hâkimiyeti için yüreklendirdi "Report on The Trade And Resources",1862, s. 341.

²⁴ Nalivkin de olayı hemen hemen aynı şekilde anlatmaktadır fakat o Hakkulu ve Bahadur Hoca Dasturancı'nın elçi olarak Cihangir'e gittiğini belirtmez Nalivkin, 1886, s. 128. İbretü'l Havakin ve Tarih-i Türkistan'da Cihangir Hoca'nın Muhammed Ali Han'ı karşılamaya çıktığı ve ikilinin padişahlık geleneğince at üzerinde görüştükleri belirtilir Niyâz Muhammed Hukandî, 2014, s.126; Mirzo Olim Mahdûm Hoci, 2009, s. 93. Tarih-i Hamidi'de de ikilinin at üzerinde görüştükleri bilgisini verilir. Musa Sayrami, 1986, s. 149. Hüdayarhanzade olayı bu kaynaklardan farklı şekilde anlatır. Ona göre Muhammed Ali Han Kaşgar'a ulaştığında Cihangir, Kaşgar'ın önde gelenleri ve ordusuyla Muhammed Ali Han'ı karşılamaya çıktı ve Muhammed Ali Han'a itaat ve sadakatini bildirdi Hüdayarhanzade, 2011, s. 147. Tarih-i Hamse'de ise Cihangir Han'ın emrindekilerin Muhammed Ali Han'ın Kaşgar'a gelişinden rahatsız oldukları ve Muhammed Ali Han'ın kaleyi alsa dahi kendilerine vermeyeceğini söyleyerek Cihangir Han'ı etkiledikleri bildirilir Karikurbanali Hacı Halidoğlu, 1910, s. 93.

doğrudan hâkimiyet iddia edebileceğinden çekindiği için Muhammed Ali Han'a mesafeli davranarak onu hükümdar olarak at üzerinde karşılamıştır (Hayit, 1975, s.34; Fletcher, 2008, s. 363).

Muhammed Ali Han, Cihangir Han ile görüşükten sonra Gülbağ Kalesi'ni muhasaraya başladı. Kaynakların anlattığına göre kaleyi almak için birkaç girişimde bulunan Hokand ordusunun her bir girişimi Mançular tarafından bertaraf edildi. Gülbağ Kalesi'ni ele geçirebilmek için Hokand ordusu lağım kazmak suretiyle surların bir kısmı yıkmayı başardı. Yıkılan surlardan kaleye girmeye çalışan Hokand askerine Mançular mukavemet göstererek Gülbağ'a girmelerine engel oldular. Hokand ordusu kazdıkları lağımdan bir sonuç alamayınca bu kez de surlara uzun merdivenler aracılığıyla çıkmayı denedi fakat Mançular taşlarla, kızgın yağ ve topraklarla askerin kaleye girişini engellediler ve çok sayıda askeri şehit ettiler. (Mirzo Olim Mahdûm Hoci, 2009, s. 93-94; Niyâz Muhammed Hukandî, 2014, s. 126; Newby, 2005, s. 104; Musa Sayrami, 1986, s. 150). Gülbağ Kalesi'nin Hokand ordusu tarafından muhasarasında gerçekleşen çarpışmaların şiddeti İbretü'l Havakin'de "sanki yeryüzünün damarından kan fışkıırıyordu, her bir mağara ve delikten kan pınarları akıyordu, savaşın gürültüsünden gökyüzündekiler rahatsız oluyorlardı", denilerek tasvir edilmiştir (Niyâz Muhammed Hukandî, 2014, s. 126). Hokand ordusunun Gülbağ'ı düşürme hususunda başarısız olması, yaralı ve şehit sayısının 25 artmasıyla Muhammed Ali Han'ın morali bozuldu ve orduya şu emri verdi: "yaralı ve şehitleri toparlayın geri çekilin, bu aslanların tek tırnağına Kaşgar gibi yüz şehri değişmem." Emir üzerine Hokand ordusu kuşatmayı kaldırdı.²⁶ Muhammed Ali Han bütün şehitleri Afak Hoca Mezarlığı'na defnettirdi ve Mingbaşı Hakkulu komutasında ordusundan bin kişiyi Kaşgar'da bırakıp²⁷ başkente döndü (Newby, 2005, s. 104; Niyâz Muhammed Hukandî, 2014, s. 126-127).²⁸ Hokand askerlerinin bir kısmının Kaşgar'da kalması Doğu Türkistan halkı üzerinde Hokandlıların tesirinin artmasına neden oldu (Koç, 2015, s. 43).

Muhammed Ali Han'ın Hokand'a dönmesinden sonra Cihangir Han ve Hakkulu, Gülbağ'ı kuşattı. Kuşatma süresi uzayınca kaledeki erzak tükendi. Erzakları bittiği için daha

²⁵ Ç. Valihanov şehit sayısını 800 olarak verir. Valihanov, 1985, 2, s. 345. Fletcher ise sayının 1.000 olduğunu söyler. Fletcher, 2008, s. 164.

²⁶ Baymirza Hayit'a göre Gülbağ Kalesi'nin fethinden sonra Muhammed Ali Han ile Cihangir Han anlaşmamış ve bu anlaşmazlığın neticesinde Muhammed Ali Han geri çekilmiştir. Hayit, 2004, s. 139; Hayit, 1975, s. 35-36.

²⁷ Hakimhan Töre'nin kayıtlarına göre Hokand ordusu Gülbağ kuşatmasında başarısız olduktan sonra Hokand zadedânı Muhammed Ali Han'ı Hokand'a geri gönderdi ve kendileri de Han ile yollarını ayırarak Cihangir Han'ın yanında kaldı. Cihangir Han Kaşgar'da kalan Hokandlı devlet adamlarına çeşitli rütbelere verdi. Hakimhan Töre, 2010, s. 485; Fletcher, 2008, s. 165. Hüdayarhanzade Muhammed Ali Han'ın geri dönmesine Öretepe Hâkimi Muhammed Rahim'in Han'ın Kaşgar Seferi'nde olmasını fırsat bilerek Hokand kalelerini ele geçirmesi ve Buhara ordusunun Semerkand'a gelmesinin sebep olduğunu belirtir. Buhara Emiri'nin bu hamlesiyle ordusunu toparlayan Muhammed Ali Han, Mingbaşı Hakkulu'nun komutasına ordusunun üçte birini verdi ve onları Kaşgar'da bırakarak geri çekildi. Hüdayarhanzade, 2011, s. 148. Tarih-i Hamidi'de de kaleyi kuşatıp alamayan Muhammed Ali Han'ın yaşananlardan korkarak geri döndüğü kaydedilir. Musa Sayrami, 1986, s. 151. Newby ve Fletcher Muhammed Ali Han'ın aniden Hokand'a geri dönüşünün sebebinin bir şölen esnasında Cihangir ve adamlarının Muhammed Ali Han'ı öldürme teşebbüsünde bulunmaları olduğunu söyler. Newby, 2005, s. 104, dipnot 38; Fletcher, 2008, s. 164; "Report on The Trade And Resources", 1862, s. 343. Kanaatimizce Muhammed Ali Han'ın Hokand'a geri dönmesine Cihangir Han'ın kendisine karşı tavrı etkili olmuş olabilir. Newby'in de belirttiği üzere Muhammed Ali Han'ın Cihangir Han ile istişare etmeden kuşatmayı kaldırması ikilinin arasının iyi olmadığını gösterir. Newby, 2005, s. 104. Ayrıca Hüdayarhanzade'nin kaydettiği Hokand topraklarına saldırı da olası bir nedendir. Saldırı sonucunda Muhammed Ali Han ordusunun bir kısmını Kaşgar'da bırakarak kendisi Hokand'a geri dönmüş olabilir.

²⁸ Kuşatmanın kaç gün sürdüğü hakkında çeşitli kayıtlar vardır. Kuropatkin kuşatmanın 12 gün sürdüğünü yazar Kuropatkin, 2016, s. 170. Fletcher da kuşatmanın 12 gün sürdüğünü belirtir. Fletcher, 2008, s. 364. Hakimhan Töre kuşatmanın 5 gün sürdüğünü söyler Hakimhan Töre, 2010, s. 484-485. Nalivkin 12 ile 15 gün sürdüğünü kaydeder Nalivkin, 1886, s. 128. Baymirza Hayit'a göre kale 70 gün kuşatıldıktan sonra alınmıştır. Baymirza Hayit, 2004, s.139.

fazla dayanamayacaklarını anlayan Gülbağ'daki on iki bin kişi gece karanlığından faydalanarak kaleyi boşalttılar ve Aksu tarafına kaçtılar. Durumdan haberdar olan Cihangir Han, Mançuların kaçtığı istikamete yöneldi ve kaçaklara yetişti. Mançular ile Cihangir Han'ın askerleri arasında başlayan çarpışmanın neticesinde Mançular katledildi (Fletcher, 2008, s. 165; Valihanov ve diğerleri, 1865, s.204; Hüdayarhazade, 2011, s. 149).²⁹ Bu galibiyet Doğu Türkistan şehirlerinde büyük yankı uyandırdı ve halk Mançuları öldürmeye başladı (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 485). Gülbağ Kalesi'nin ele geçirilmesinin ardından etrafındaki devlet adamları Cihangir Han'a Hakkulu Mingbaşı komutasında Kaşgar'da bulunan Hokand birliklerinin bölgede olduğu sürece kendisinin tam bağımsız olamayacağını telkin ettiler. Bu telkinleri doğrultusunda Cihangir Han, Mançuları Doğu Türkistan'dan neredeyse temizlediklerini ve artık Hokand kuvvetlerine ihtiyaçları kalmadığını Hakkulu Mingbaşı'na ilettiler. Duyduğu sözlere çok şaşırarak Hakkulu, Muhammed Ali Han'ın emriyle Kaşgar'da olduğunu hatırlatarak çekilmeye kendisinin karar veremeyeceğini Cihangir'e bildirdi ve Hokand'a bir ulak gönderdi. Ulak Hokand'a ulaştığında Muhammed Ali Han meşveret meclisini topladı ve meclisten Hokand ordusunun Kaşgar'dan çekilmesi yönünde karar çıktı (Hüdayarhazade, 2011, s. 149-151). Böylece Hokand Hanlığı'nın Cihangir Han'a verdiği askeri destek sona ermiş oldu.

Gülbağ'ı aldıktan ve Hokand ordusunu geri gönderdikten sonra Kaşgar'ın eski merkezi Köhne Şehri'ni kendisine başkent yapan Cihangir Han, Yengişehir bir hâkim atayarak ordusuyla Yengihisar'a yöneldi (Valihanov, 2, 1985, s. 345). Yengihisar'ı kuşatarak hâkimiyet altına aldı. Ardından Yarkend ve Hoten üzerine yürüdü. Yarkend ve Hoten'i zorlanmadan alan Cihangir, fetihlerini üç ay gibi kısa bir sürede tamamladı. Cihangir Han, fetihleri tamamladıktan sonra fetihnâmeler yazdı ve fetihnâmeleri Buhara, Kunduz, Belh, Hive ve Kazak sultanlarına göndererek onlardan yardım talep etti (Valihanov, 2, 1985, s.346; Fletcher, 2008, s. 364). Cihangir Han Doğu Türkistan şehirlerini hâkimiyet altına alırken Yarkend ve Aksu arasında yaşayan Dunganlar da kendisini desteklediğini açıkladılar ve cihada katıldılar ("Report on The Trade And Resources", 1862, s. 342). Böylesine kısa bir sürede bu şehirlerin ele geçirilmesinde en önemli husus Doğu Türkistan halkının Cihangir Han'a gösterdiği teveccühtür. Mançu idaresinden ve baskısından bunalan halk Cihangir Han'ı bir kurtarıcı olarak gördü ve nereye kuşatsa büyük destek verdi (Mehmed Âtîf, 1999, s. 189-191). Hakimhan Töre'nin verdiği bilgilere göre Hoten'i ele geçiren Cihangir Han, şehre vali olarak yeğeni olan Töra Hoca'yı atadı. Yarkend'in yönetimine Mahmud Hoca'yı, Aksu'nun idaresine ise Ömer Ali Hoca'yı getirdi (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 486).³⁰ Mehmed Âtîf'in belirttiği üzere Cihangir'in fetihleri güney ve güneydoğu bölgesinde ilerliyordu. Çok hızlı bir şekilde bölge ele geçirildi. Cihangir Han, kuzey bölgelerini ele geçirmek için uzun süredir savaşıyor, çok fazla şehit veren ordusunu dinlendirmek ve yeni fetihler için hazırlık yapmak amacıyla başkent Kaşgar'a döndü. Dokuz ay boyunca bölgede hâkimiyet tesis eden Cihangir, bu süre zarfında kötü bir yönetim sergiledi. Hakimhan ve Hüdayarhazade'nin verdiği bilgilere göre Cihangir Han zevk ve sefaya daldı, ordusunun hazırlıklarını ikinci plana attı ve ayyaş arkadaşlar edindi

²⁹ Tarih-i Hamidi'de kuşatmanın bir ay sürdüğü belirtilir. Musa Sayrami, 1986, s. 151; Hüdayarhazade Gülbağ Kalesi'nin beş ay kuşatma altında kaldığını kaydeder. Hüdayarhazade, 2011, s. 149. Fletcher kuşatmanın 10 hafta devam ettiğini söyler. Fletcher, 2008, s. 165. Wathen ise Gülbağ'ı Cihangir'in fırtına gibi ele geçirdiğini belirtir. Wathen, 1835, s. 660. Kuropatkin olayı farklı anlatır. Onun anlatımına göre Gülbağ Kalesi'ndeki Mançular teslim olmuştur. Kaledeki yüksek dereceli memurlar kendilerini öldürmüş, 8.000 ila 10.000 asker de İslamiyet'i kabul etmeleri karşılığında bağışlanmışlar, İslam'ı kabul etmeyenler ise öldürülmüştür. Kuropatkin, 2016, s. 170. Tarih-i Hamse'de ise askerlerin çoğunun İslamiyet'i kabul ettikleri, kabul etmeyenlerin ise köle olarak satıldıkları kaydedilir. Karikurbanali Hacı Halidoğlu, 1910, s. 93. Tarih-i Hamidi'de bu fetihden sonra Cihangir Han'ın bir fetihnâme yazıp çeşitli hediyelerle Hokand'a gönderdiği belirtilir. Musa Sayrami, 1986, s. 151.

³⁰ Hakimhan Yedi Şehrin yönetiminin Cihangir Hoca'da olduğunu söylemektedir ki bu pek doğru değildir. Büyük ihtimalle Cihangir Han, Kaşgar, Hoten, Yarkend, Aksu'yu kontrol altında tutmaktadır.

(Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 486; Hüdayarhanzade, 2011, s. 151). Hakimhan'ın verdiği bilgilere göre Halk Cihangir'in bu davranışlarından rahatsız oldu. Bazı devlet adamları Cihangir'e bölgede uzun süredir devletsizliğin acısının çekildiğini, bu nedenle idaresini koruması gerektiğini telkin etseler de Cihangir onları dinlemedi (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 487). Hakimhan'a benzer şekilde Kuropatkin de halkın kendisine gösterdiği saygı ile eline geçen bol nimetin kıymetini bilemeyen Cihangir Han'ın bağımsızlık için savaştan Doğu Türkistanlılara zarar verdiğini kaydetmektedir. (Kuropatkin, 2016, s. 170). Bu telkinlere rağmen Cihangir Han Doğu Türkistan'da Hokandlı mücahitlere ganimet olarak vermek için birçok kamu ve özel mülkiyete el koydu, zengin tüccarların ve beklerin mallarını yağmalatarak halka zulmetti. Cihangir Han'ın bu davranışları kendisini destekleyenleri hayal kırıklığına uğrattı (Fletcher, 2008, s. 365).

Cihangir Han'ın daldığı zevk aleminin ve kötü yönetiminin farkına varan Mançular onu bertaraf ederek bölgeyi yeniden ele geçirmek için harekete geçti. 100.000 kişilik bir süvari ordusu hazırlanarak Cihangir'in üzerine gönderildi. Bu ordunun süvari olarak oluşturulmasının sebebi piyade olarak hazırlanacak birliklerin zamanında bölgeye intikal ederek müdahalede bulunamayacak olmalarıydı. Mançu ordusu hiçbir yerde zaman kaybetmeden doğrudan Aksu'ya ulaştı. Aksu, Mançu ordusunun merkeziydi ve burada Mançu ordusu üç kısma ayrıldı. 12.000 süvari Hoten'e, 7.000 süvari Yarkend'e, 81.000 süvari Kaşgar'ın Köhne Şehri civarındaki Yengi Abad üzerine harekete geçti. Mançuların geldiğini gören Cihangir'in valileri Kaşgar'a firar ettiler. Cihangir daha evvel ele geçirdiği yerlere üç-dört yüz asker bırakmıştı. Az sayıdaki asker Mançu birliklerine karşı koyamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Mehmed Âtîf'a göre eğer Cihangir buralarda onar bin asker buldursaydı valiler ahalinin de desteğini alarak Mançulara karşı koyar ve yerlerini terk ederek Kaşgar'a kaçmazlardı. Kaçarak Kaşgar'a gelenler Mançu ordusunun sayısını abartarak halka anlatmaz ve askerinin ve ahalinin yeise düşmesine neden olmazlardı (Mehmed Âtîf, 1999, s. 192-193). Ayrıca Cihangir'in fetih harekâtına ara vermesi büyük bir hataydı (Mehmed Âtîf, 1999, s. 193; Valihanov ve diğerleri, 1865, s. 205).

Hoten ve Yarkend'i ele geçiren Mançu kuvvetleri buralarda çıkabilecek isyana karşı tedbir olarak şehirlere yerleşti. Kaşgar üzerine gönderilen 81.000 kişilik Mançu ordusunun geldiğini öğrenen Cihangir Han birliklerini hazırlayarak Mançuların karşısına çıktı. Cihangir Han'ın ordusu sayı bakımından kalabalık olmasına rağmen disiplinsiz askerlerden oluşuyordu, cephane ve silah açısından da kötü durumdaydı (Kuropatkin, 2016, s. 171). Bu olumsuzlukların üzerine Hoten ve Yarkend'den kaçarak gelen valilerin anlattıkları da eklenince ordu savaş meydanına çıkmadan neredeyse yenilgiyi kabul etmişti. Orduların mevcudu ise Mançuların 81.000 askerine karşılık Cihangir'in 50.000 askeri bulunuyordu (Mehmed Âtîf, 1999, s. 196). Gerçekleştirilen muharebede Mançular galip geldi, Cihangir'in dağılan ordusu kaçmaya başladı. Hakimhan Töre'nin verdiği bilgilere göre savaş esnasında Mançular Cihangir'in ailesinden bazı hocaları ele geçirdiler (Muhammed Hakimhan Töre, 2010, s. 488). Savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra Cihangir Hoca, Mart 182733'de Kaşgar'dan firar etti. Mançular ise Cihangir'in nereye giderse gitsin yakalanmasını emretti (Newby, 2005, s.101; Fletcher, 2008, s.165; Kuropatkin, 2016, s.170).

Cihangir Han'ın bu savaşı kaybetmesinin ana sebebinin, Doğu Türkistan halkının kendisine verdiği destek de göz önünde tutularak, ordusunun teçhizat eksikliği ve birliklerinin eğitimsiz askerlerden oluşması olduğu söylenebilir. Zira Mançular, bölgeye gönderdikleri birlikleri üçe bölmüş ve Kaşgar'a gelen süvari birliği hariç diğerleri Yarkend ve Hoten'de

³¹ Tarih-i Hamidi'de Mançu askerlerinin sayısının çok kalabalık olduğunu belirtilir. Musa Sayrami, 1986, s. 152. Fletcher ise ordunun sayısını 22.000 olarak verir. Fletcher, 2008, s. 365.

³² Ruslar Orta Asya'da isimli eserde ordu sayısı 70.000 olarak verilir. Valihanov ve diğerleri, 1865, s. 205.

³³ Müntehabü't-Tevarih'te tarih 9 Şubat 1826 olarak kaydedilir. Hakimhan Töre, 2010, s. 488.

kalmıştır. Karşılaşacakları olumsuz bir durumda kendilerine yakın zamanda gelecek herhangi bir destek söz konusu değildir. Alacakları en küçük bir mağlubiyette saklanacak herhangi bir kaleleri ya da şehirleri bulunmayan Mançular, savaş meydanında can siperâne çatışan Doğu Türkistan askerlerini ellerindeki silah teknolojisi üstünlüğü ile mağlup etmişlerdir.

Cihangir Han, ordusu dağıldıktan sonra yanında az sayıda askerle kaçtı ve Alay Dağları'na sığındı. Mançular, Cihangir'in yakalanması için bölgeye 8.000 asker sevk ettiler (Fletcher, 2008, s. 365). Cihangir Han'ı yakalamak için sevk edilen Mançu askerlerinden korkan Muhammed Ali Han, Kaşgar'dan Oş'a giden kervan yolu üzerine sınır karakolu işlevi görmesi için Sofi Kurgan ve Kızıl Kurgan isimli iki kale inşa ettirdi (Kuropatkin, 2016, s. 172)³⁴. Ayrıca Newby'in aktardığına göre bölgedeki Kırgızlara Cihangir'in canlı olarak teslim edilmesi için Mançular tarafından rüşvet verildi. Arama teşebbüsleri devam ederken 182735 yılının 14 Şubat'ında Cihangir Mançular tarafından yakalandı (Newby, 2005, s. 118). Onun yakalanması ile alakalı Mehmed Âtîf üç farklı rivayet aktarır. İlk rivayete göre iki Mançu birliği, Ulukça Kongırın'dan, Serkol yayından Opal ve Kızıl-arta Boğazı'ndan geçmiş, yanlarına birçok hayvan ve erzak alarak Tanrı Dağı'ndan Alay Vadisi'ne ilerleyip ikamet ettikleri yerin etrafına daire şeklinde hendek kazarak hücumu karşı tedbir almış, Alay Ovası'nda 20 gün ikamet etmiş ve Cihangir Han'ın bulunduğu yeri tespit etmek için etrafa küçük müfrezeler göndermişlerdir. Mançu kuvvetleri, Cihangir Han'ın Çakmak ve Narin kalelerinden geçip Tobun membasına doğru çekildiği haberini alınca Uluçat'dan Kaşgar'a avdet edip biraz mühimmat aldıktan sonra Tobun üzerine hareket etmişti. Cihangir Han'ın etrafındakiler korkarak firar etmiş, Cihangir Han uykudayken dostu Opal Begi onu ellerini bağlayarak Mançulara teslim etmiş, bu haine de ödül olarak Hoten valiliği verilmişti. İkinci rivayete göre ise; Cihangir Han Kaşgar şehriden kaçtığı gece Kırgızlara sığınmış, Kırgızlar ise onu Mançulara teslim etmişlerdir. Üçüncü rivayet ise Cihangir'in 1828-1829 yıllarında Kaşgar'a gelerek Kaşgar ile Yarkend'i ele geçirdiği fakat Hoten'in zaptına muvaffak olamadığı için Kaşgar'ın yönetimine sahip olamayacağını anlayarak Hokand'a gittiği, bunun sonucunda da Hokand Hanı tarafından Mançulara teslim edildiğidir. Mehmed Âtîf bu rivayetlerden ilkinin doğru olduğunu belirtir (Mehmed Âtîf, 1999, s. 198-199). Kuropatkin de eserinde, yukarıda verdiğimiz üç rivayetten ilkinin kaydetmiştir (Kuropatkin, 2016, s. 172). Newby ise Cihangir'in yakalanışını Mehmed Âtîf ve Kuropatkin'den farklı anlatır. Newby'in verdiği bilgilere göre 1828 yılının başlarında Kaşgar Hakimbeki İshak, Mançu birliklerinin Kaşgar'dan çekildiği yönünde yalan haberi yaymaları için Kırgızlara rüşvet verdi. Rüşveti alan Kırgızlar bu yalan haberi yaydı ve haberi işiten Cihangir 300 kişilik küçük bir kuvvetle Kaşgar sınırına yaklaştı. Sınır köylerinden istediği yardımı alamadı ve geri çekildi. Cihangir her ne kadar geri çekilse de kendisini aramak için Alay'a gönderilmiş 8.000 kişilik Mançu birliğine yerini belli etmiş oldu. Cihangir'in yerini tespit eden Mançu birliği onu kuşattı. Mühimmatı biten Cihangir ve taraftarları Mançu askerlerine taşla karşılık vermeye çalıştı ve 14 Şubat 1828'de Cihangir intihar etmek üzereyken yakalandı (Newby, 2005, s. 118-119). Cihangir'in yakalanması hususunda Tarih-i Hamidi'de verilen bilgilere göre ise ordusu dağılan Cihangir Han Alay'a kaçtı. Kendisini yakalaması için Kucarlı Mirza Osman Vesi Bek'in oğlu İshak Mirza

³⁴ Nalivkin ordusu dağıldıktan sonra Alay'a kaçan Cihangir Han'ı kurtarmak için Muhammed Ali Han'ın asker gönderdiğini lakin bu askerlerin Cihangir Han'a yetişemediğini belirtir. Müellif Muhammed Ali Han'ın bu davranışını bir Müslüman'ın kafire karşı başka bir Müslüman'ı koruma çabası olarak değerlendirir. Cihangir'in Kırgızlar tarafından Mançulara teslim edilmesi ve bunun neticesinde öldürülmesinden sonra çok sinirlenen Muhammed Ali Han, Cihangir Han'ı kurtarmaları için gönderdiği fakat ona yetişemeyen askerlerin sakallarını kopartmıştır. Nalivkin, 1886, s. 129. Fletcher ise Muhammed Ali Han'ın Mançu yönetimine masrafları karşılanırsa Cihangir'i aramak için askerlerini göndereceğini bildirdiğini kaydeder. Ayrıca Cihangir başarısız olunca Muhammed Ali Han Doğu Türkistan'a iki elçi göndermiş ve Mançu yönetimine kendisinin Cihangir'e destek vermediğini belirtmiştir. Fletcher, 2008, s. 365; "Report on The Trade And Resources", 1862, s. 345.

³⁵ Fletcher tarihi 1828 olarak verir. Fletcher, 2008, s.366.

gönderildi. Mirza İshak Alay'a geldiğinde Cihangir Han ile karşılaştı ve Cihangir Han, Mirza İshak'a kendisini tutuklayıp Mançulara teslim etmesini söyledi. Mirza İshak bu işe pek gönüllü olmasa da kabul etti ve Cihangir Han ellerini kendisi bağlayarak ipin ucunu İshak Mirza'ya verdi. İshak Mirza, Cihangir Han'ı ordu komutanı (eserde Çinlilerin büyüğü diye kaydedilir) Ay Cangcün'e teslim etti. Ay Cangcün, İshak Mirza'yı Cihangir Han'ı bizzat Pekin'e götürmesi için görevlendirdi (Musa Sayrami, 1986, s. 153).

Cihangir Han her ne şekilde olursa olsun Mançular tarafından yakalandı ve Pekin'e Mançu İmparatoru'nun sarayına götürüldü. İmparator, Cihangir Han'ın nasıl birisi olduğunu görmek için huzuruna çıkartılmasını emretti. Mançu yetkilileri, İmparatorun Cihangir'e bu işe neden giriştiğini sorduğunda, İslam ahalsininin yönetimden hoşnut olmadığını söyleyeceğinden emin oldukları ve bu yolla kendi yaptıklarının ortaya çıkmasından korktukları için Cihangir'i zehirlediler. İmparatorun huzuruna çıkan Cihangir hiçbir suale cevap vermedi ağzından da köpükler geldi. Bu haldeyken bile İmparator Cihangir'e bir sürü sual sordu fakat cevabını alamadı. Neticede Cihangir'in parça parça kesilmesine karar verildi. Eti kemiğinden ayrılarak köpeklerle verildi (Kuropatkin, 2016, s. 172-173; Mehmed Âtîf, 1998, 200).³⁶

Cihangir Hoca'nın hâkimiyeti kaybetmesinden sonra Mançular, Yarkend, Hoten, Kaşgar vilayetlerindeki Uygurlara zulmetmeye başladılar. Tarihi Hamidi'de belirtildiğine göre Cihangir Hoca'ya destek verenler, Mançular tarafından tespit edilip mallarına el konuldu. Mançular bununla da yetinmeyip ağırlığı çocuklar ve kadınlardan oluşan on binden fazla kişiyi esir etti. Esir alınanlar İli ve Çüçek'e sürgün edildi (Musa Sayrami, 1986, s. 153-154).³⁷ Mançuların Cihangir Han'ın Kaşgar hâkimiyetinin sona ermesinden sonra ahaliye yaptığı zulüm Doğu Türkistan halkında büyük iz bıraktı. Halk arasında Mançu mezalimini anlatan Nözügün Destanı oluştu. Destanda belirtildiğine göre Cihangir Han'ın hâkimiyeti sona erdikten sonra Mançular bölgede büyük bir katliam ve yağma yaptılar. Kaşgar'daki askerleri katlettiler ve genç kadınların ve erkelerin ellerine kelepçe ayaklarına pranga vurup köleleştirerek zengin Kalmuklara sattılar (Esin, 1968, s. 73-74).

Mançu İmparatorluğu Cihangir'in kendilerine nispeten çok az bir kuvvetle Doğu Türkistan'da İmparatorluk ordusunu uğraştırmasını, Cihangir Han'ın Kaşgar hâkimiyetine son vermek için büyük bir ordu sevk etmek zorunda kalmalarını ve 100 milyon gümüşten fazla masraf yapmalarını saklamak adına onun yakalanmasını büyük bir zafer olarak gösterdi. Hatta Newby'in belirttiğine göre Cihangir'in yakalanmasından dolayı Mançu İmparatoru çok mutlu oldu ve bu zaferden dolayı eğlenceler tertip ederek bir de anıt olarak dikili taş yaptırdı. (Newby, 2005, s. 119). Cihangir Han'ın kısa sürede Doğu Türkistan'da bazı şehirleri ele geçirmesi ve halkın kendisini desteklemesi Mançu İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan politikasını gözden geçirmesine neden oldu. Ayrıca üst düzey generaller bölgeyi ellerinde tutabilmek adına İmparator'a Doğu Türkistan'ın bir süreliğine ticarete kapatılmasını ve idarenin yerel şeflerle

³⁶ Tarih-i Hamidi'de Cihangir'in Mançu İmparatoru'yla görüşmediği ve hapsedildiği yerde eceliyle öldüğüne dair bir rivayet de aktarılmaktadır. Musa Sayrami, 1986, s. 153. 200 askerinin nezaretinde Pekin'e getirilen Cihangir 1828 yılının Haziran ayında dört parçaya bölünmek suretiyle katledildi. Başı ise halkın görmesi için sergilendi. Newby, 2005, s. 119. Ayrıca Newby Mançu kaynaklarındaki bu bilgilerin yanı sıra halk arasında anlatılan bir hikâyeden bahseder. Hikâyeye göre Cihangir idam edilmemiştir. Pekin'de idam edilecekken İmparator onun ölüm karşısındaki sakin ve vakur duruşundan etkilenmiş ve Cihangir'i daha yakından tanımak isteyerek tutuklatmıştır ve üç ay sonra sürgüne göndermiştir. Cihangir'in Pekin'den ayrılmasından sonra başkentte büyük bir kıtlık ve kuraklık meydana gelmiştir. Bu felaketin sebebi astrologlarca Cihangir'in şehirde olmamasına bağlanmıştır. Bu durum üzerine Mançu hazinesinden altınlarla, temiz kıyafet, erzak gönderilerek Cihangir Pekin'e getirilmiş ve imparatorla yaşamıştır. Newby, 2005, s. 120-121.

³⁷ Newby'in Mançu kaynaklarına dayanarak yapmış olduğu çalışmasında belirttiğine göre Cihangir Hoca'nın hâkimiyeti kaybetmesinin ardından Doğu Türkistan'da Cihangir'e destek verenlerin tespit edilmesi ve cezalandırılması için Nayan Cheng görevlendirildi. Nayan Cheng, Doğu Türkistan'a geldikten sonra Cihangir Hoca'ya destek verenleri çocukları ile birlikte Yunna, Guilihou, Fujian, Goungzhou'ya sürgün etmek istedi fakat Mançu İmparatoru bu isteği kabul etmedi. Newby, 2005, s. 125.

sağlanmasını teklif ettiler. İli askeri valisi Ch'angling ise İmparator'dan bölgede Mançu hâkimiyetini tesis etmek, halkın sempatisini kazanmak ve olası Hokand saldırılarını engellemek için Pekin'de tutulan Hocalardan birisinin Doğu Türkistan'a hükümdar olarak atanmasını talep etti. Bir başka komutan Ulugge ise Kaşgar, Yengihisar, Yarkend ve Hoten'i boşaltarak daha doğuda aşılmaz bir savunma hattı kurmayı önerdi. Bu öneriler İmparator tarafından kabul edilmedi. Bölgedeki yöneticilerin yaptığı adaletsizlik, tecavüz ve ihlaller göremezden gelindi. Bölgeyi kontrol edebilmek için sınır bölgelerinde görev yaparak tecrübe kazanmış Nayancheng görevlendirildi (Fletcher, 2008, s. 365-366).³⁸ Mançular 1827 yılının bahar aylarında başlayıp yaz ayları boyunca Cihangir Hoca'yı arama faaliyeti gerçekleştirdi. Bu arama faaliyetlerinde Hokand Hanlığı'nın desteğini ve Cihangir Hoca'nın Hokand'da bulunan ailesinin de kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Hokand Hanlığı, Cihangir Hoca'nın yakalanması için yürütülen faaliyetlere destek vermek hususunda gönülsüzdü. Akrabalarının teslim edilmesi ise Muhammed Ali Han tarafından tereddütsüz reddedildi ("Report on The Trade And Resources", 1862, s. 344).³⁹ Bu durum üzerine Mançular, Hokand Hanlığı'nı köşeye sıkıştırmak ve isteklerini kabul ettirmek için ekonomik yaptırım uygulamaya karar verdiler. En caydırıcı yaptırım Hokand Hanlığı'nı, Rusya ile Mançular arasında gerçekleşen çay ve növbet şekeri ticaretinde devre dışı bırakmaktı.⁴⁰ Bir iki yıl içerisinde Hokand Hanlığı, ticarete yeniden başlamak için ölü ya da diri Cihangir'i teslim edecekti (Newby, 2005, s. 125; Fletcher, 2008, s. 366). Gerçekten de Hokand Hanlığı için Doğu Türkistan üzerinden yapılan ticaret çok önem arz ediyordu zira hanlık askeri seferleri için gerekli maddi kaynağı transit ticaretten sağlıyordu. Ayrıca Hokand Hanlığı, eski İpek Yolu'nu canlandırma projesinden fazlasıyla istifade etti. Doğu Türkistan bölgesi Mançu İmparatorluğu'nu Türkistan ve daha ötesindeki topraklara bağlayan bir kapı görevi gördüğü için Hokand Hanlığı buradan elde ettiği ticari gelirle bölgesel bir güç olmayı başardı. Alim Han'dan itibaren Hokand Hanlığı, Doğu Türkistan ticaretini kontrol etmeye çalışıyordu. Bu avantajları uyguladığı fetih politikalarıyla sağlamlaştıran hanlık, kendi topraklarından geçen yabancı tüccarlar için yüklü miktarda vergi alıyordu. Doğu Türkistan'da bulunan Hokand tüccarları içinse himaye ettiği Hoca ailesini kullanarak azami vergi indirimi sağladığı gibi haraç yoluyla Mançulardan hatırı sayılır bir gelir elde ediyordu (Newby, 2005, s. 141-142). Hokand Hanlığı için bu ticaret ağının önemini farkında olan Mançular isteklerine olumlu cevap alamayınca Hokand'a ticari ambargo uygulamaya karar verdiler. Uygulanan bu ticari ambargo ise Yusuf Hoca'nın önderliğinde Hokand ordusunun bölgeye gelmesine sebep oldu.

Sonuç ve Tartışma

Cihangir Hoca'nın siyasi faaliyetleri Mançu kaynaklarında zikredildiği gibi bir isyan değil bölgede hâkimiyet mücadelesidir. Aktağlık Hocalar ailesine mensup Cihangir, Doğu Türkistan halkının Mançu zulmü altında ezildiği bir dönemde Hokand'dan taht varisi olduğu Doğu Türkistan'a geçmiş ve bölge ahalisinin de desteğiyle dokuz ay süren bir hâkimiyet tesis etmiştir. Doğu Türkistan halkının Cihangir Hoca'ya gösterdiği teveccüh bölge halkının bağımsızlığa ve devlete olan hasretinin göstergesidir. Cihangir Hoca ahalinin kendisine olan

³⁸ Nayancheng Guangdong, Guanhsi, Shaan-Gan ve Zili'de Genel Valilik yapmış bir Mançu yöneticisiydi. 1810 yılında İli'ye komutan olarak atanmış fakat yoldayken hakkında bir soruşturma açılmış ve bu soruşturma neticesinde komutanlığı alınarak daha düşük bir göreve getirilmişti. Newby, 2005, s. 127.

³⁹ Ticaret raporlarında belirtildiğine göre Muhammed Ali Han, Mançu yönetiminden Cihangir Han ve mültecileri teslim etmek için Doğu Türkistan şehirlerine aksakal ataması yapmasına müsaade edilmesini ve Tibet-Doğu Türkistan ticaretinden elde edilen vergilerin de Hokand Hanlığı'na devredilmesini talep etti. Bu talepler üstü kapalı Cihangir ve taraftarlarını vermemek için öne sürülmüştür denilebilir. "Report on The Trade And Resources", 1862, s.344-345.

⁴⁰ Söz konusu ticaret için bkz. Newby, 2005, s. 129-135; Harry Parkes, 1854, s. 306- 312.

teveccühünü iyi değerlendirememiş ve eline geçen fırsatı kullanamamıştır. Kaşgar'da tahta oturduktan sonra yardıma çağırdığı Hokand Hanlığı'na etrafındaki hasis kişilerin etkisiyle sırt çevirmesi bölgede iktidarının kısa olmasının nedenlerinden birisi olmuştur. Bölge halkının ve müşavirlerinin kendisine yönelik ahalinin devletsizlikten çok çektiği yönündeki telkinlerini dinlemeyerek askeri ilerleyişine ara veren, ordusunu teçhizat bakımından tahkim etmeyen bunların yerine zevk ve sefaya dalan Cihangir, kötü bir yönetim sergilemiş ve iktidarı kaybetmiştir. Cihangir Hoca'nın kısa süreli Kaşgar hâkimiyetinin Mançu İmparatorluğu, Hokand Hanlığı ve Doğu Türkistan ahalisi üzerinde bazı tesirleri olmuştur. Mançular, bölge hâkimiyetlerinin sağlam temellere dayanmadığını idrak etmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Cihangir Hoca'nın bölgede iktidarı kaybetmesinden sonra bazı askeri valiler İmparatorluk sarayına bölgenin idaresi için Hoca ailesinden bir kişinin görevlendirilmesi ve bölgeyi terk ederek doğuda aşılmaz bir savunma hattı kurması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca Cihangir ile görüşmek isteyen imparatorun bölgede olan bitenlerden haberdar olmaması için Cihangir'i zehirlemişlerdir. Hokand Hanlığı açısından ise Cihangir'in bölgede hâkimiyeti kaybetmesi hanlığın büyük gelir kaynağı olan Doğu Türkistan ticaretinden mahrum kalmasına neden olmuştur. Bu ticarettten mahrum kalmak Batı Türkistan ve Kazak bozkırlarında yürütülen askeri seferlerin finansal açıdan sekteye uğraması manasına gelmektedir. Cihangir Hoca'ya büyük destek veren halk ise onun iktidarı kaybetmesinin ardından zulme uğramış, çeşitli bölgelere sürgün edilmiştir. Bu zulümler Nözügün Destanı'nın doğuşuna sebep olmuştur. Mançuların mezalimi altında ezilen halk sindirilmiş ve bu sindirilmişlik Cihangir Hoca'nın ağabeyi Yusuf Hoca'nın Hokand ordusuyla beraber 1828 yılında gerçekleştirdiği siyasi faaliyetlere sınırlı destek vermelerine neden olmuştur. Her ne kadar Cihangir Hoca'nın iktidar mücadelesinden sonra Mançu yönetimi tarafından sindirilmeye çalışılsa da Cihangir'in kısa süreli Kaşgar hâkimiyeti Mançu zulmü, tecavüzleri ve haksızlığı altında ezilen halkın yenilmez olarak gördükleri Mançuların yenilebileceği gerçeğini ortaya çıkartmış ve Yakup Han'ın Kaşgar hâkimiyetinin önünü açmıştır.

Kaynakça

- “Report on The Trade And Resources of The Countries on The North-Western Boundary of British India”. (1862). Lahore: Printed at the Government Press.
- Bellew, W.H. (1875). *The History of Kashgar*. Calcuta: Forgain Departman Press.
- Boulger, D. C. (1878). *The Life of Yakup Bek Athalık Ghazi, and Badaulet; Emeer of Kashgar*. London: H. Allen&Co.
- Çelik. B. (2013). *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Ercilasun, K. (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyula Kâşgar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Fletcher, J. (2008). The Hayday of the Ch'ing Order. D.Twitchett & J. K. Fairbank (Ed.), *The Cambridge History of China, Late Ch'ing 1800-1911*: 10/1. (pp.351-408) içinde. London, Cembridge, Cambridge University Press, 2008.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. İstanbul: Otağ.
- Hayit, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Horwoth, H. (1830). *History of Mongols.from the 9th to 19 Century*. Vol. 2. London: Logmans, Green and Co.
- Hüdayarhazade. (2014). *Ancum At-Tevarih (Zvezdi İstorii)*. Ş. Vahidov & S. Elçibaev (Çev.). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Kalan, E. (2008). *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karikurbanali Hacı Halidoğlu. (1910). *Tarih-i Hamse-i Şarki*. Kazan: Örnek Matbaası.
- Koç, D. (2015). *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı*. İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık.
- Koldaşev, Ş. (2020). The Role of the Institute of Aqsaqal (Consolor) in the Diplomatic Relations Between Kokand Khanate and the Ching Empire (1760-1864), *International Jurnal of Scientific&Tecnology Research*, 9/ 02, 3865-3874.
- Kumru, C. (2016). *Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hecegân Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Kumru, C. (2017). Tezkire-i Hecegân'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 1247-1267.
- Kuropatkin, A.N. (2016). *Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan, s. Fiziki, Coğrafi, Demografik, Etnografik, Sosyal, Askeri ve İktisadi Yapısı*. Feyzullah Uygur (Haz.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Lansdell, H. (1894). *Chinise Central Asia A Ride to Little Tibet*. New Yorke: Charles Scribner 's Son.

- Mehmed Âtîf. (1999). *Kaşgar Tarihi (Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garaibesi)*. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cavit Telci (Haz.). Kırıkkale: Eysi.
- Millwaerd, J. A. (1998). *Beyond The Pess Economy, Ethnicity and Empire in Qing Central Asia 1759-1864*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Mirzo Olim Mahdûm Hoci. (2009). *Tarih-i Türkistan*. Ş. Vahidov (Haz.). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Muhammed Hakimhan Töre. (2010). *Muntahab At-Tevorih (Hokand Va Buhoro Tarihi, Sayahat ve Hotıralar)*. Ş. Vahidov (Çev.). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Musa Sayrami. *Tarih-i Hamidi*. (1986). Anvar Bayrut (Nşr.). Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Nalivkin, V. (1886). *Karatkaya İstoriya Kokansva Hansva*. Kazan: İmparatorluk Üniversitesi.
- Newby, L.J. (2005). *The Empire and The Khanate (A Political History of Qing Relations with Khoqand (c.1760-1860))*. Leiden Boston: Brill.
- Niyâz Muhammed Hukandî. (2014). *İbretu'l Havakin (Tarih-i Şahrui)*. Ş. Vahidov (Çev.). Taşkent: Turon Zamin Ziyô.
- Parkes, H. (1854). Report on the Russian Caravan Trade with China. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 24, 306- 312.
- Sobolef, L. (1876). *Lates History of the Khanates of Bokhara And Kokand*, Translated from Russian of the "Turkestan Gazette" for 1876 P. Mosa (Çev.). Calcuta: Foreign Department Press.
- Şen, H. (2020a). *Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, H. (2020b). Hokand Hanlığında Saray Teşkilatı ve Kullanılan Unvanlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 44, 41-70.
- Tuğ, K. (2004). *Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Uygur, F. (2016). Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilâsı, *Tarih Dergisi*, 63(1), 27-40.
- Uygur, F. (2019). *Doğu Türkistan'ın Hazin Yılları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Valihanov, Ç. (1985). *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah*. Alma-Ata, 1-5. Glavnaya Redaksiya Kazahskoy Sovetskoy Ensiklopedii.
- Valihanov, Ç., Veniukof, M., and Other Russian Travellers. (1865). *The Russian in the Central Asia*. J. and R. Michell (Trans.). London: Edward Stanford.
- Wathen, W.H. (1835). Memoir on Chinese Tartary and Khoten. *Jurnal of the Asiatic Society*, 48, 653-664.
- Yalçınkaya, A. (2010). Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali. Ümmühan Özkan vd. (Ed.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (27-45). İstanbul, İHH Araştırma Yay. Birimi.